

Ilkka Niiniluoto

FILOSOFIA SUOMESSA:

KANSAINVÄLISET VIRTAUKSET JA KANSALLINEN KULTTUURIKESKUSTELU

Filosofia on alkuperältään kreikkalaisen korkeakulttuurin tuote, jota on harjoitettu Suomessa ensisijaisesti akateemisena oppialana. J. V. Snellmanista alkaa pitkä perinne, jossa suomalaiset filosofit ovat oman tutkimuksensa ohella osallistuneet julkiseen kulttuurikeskusteluun ja poliittiseen elämään. Pienessä maassa monet johtavat ajattelijat ovat tulleet myös yleisesti tunnetuiksi julkisuuden henkilöiksi.

Vuodesta 1313 lähtien Pariisin yliopistossa kävi suomalaisia opiskelijoita, joilla oli tilaisuus perehtyä skolastiikan tapaan yhdistää kristillistä teologiaa ja aristoteelista filosofiaa. 1500-luvulla suomalaiset tutustuivat saksalaisen uskonpuhdistuksen humanismiin ja renessanssin luonnonfilosofiaan. Vuonna 1640 perustetussa Turun Akatemiassa filosofialla oli tärkeä merkitys opintojen perusvaiheessa, jossa opittiin käsitteellisiä erotteluja ja loogisen ajattelun taitoa (teoreettinen filosofia) sekä moraalisia hyveitä ja politiikan periaatteita (käytännöllinen filosofia). Turun kaudelta, joka päättyi yliopiston siirtyessä Helsinkiin 1828, suomalaisilla filosofeilla ei ole erityisen mainittavia omaperäisiä saavutuksia, vaan heidän roolinsa oli ennen kaikkea ylläpitää oppineisuutta ja välittää akateemiseen yhteisöön uusia kansainvälisiä filosofisia virtauksia. Näihin kuuluivat mm. René Descartesin ajatuksiin pohjautuva kartesiolaisuus ja Francis Baconin kokeellinen tutkimusmenetelmä 1600-luvun lopussa sekä 1700-luvun kuluessa Christian Wolffin rationalismi, John Locken empirismi, Samuel Pufendorfin luonnonoikeusoppi ja Immanuel Kantin transsendentaalinen idealismi.

Snellman: Hegelistä kansalliseen herätykseen

Vasta G. W. F. Hegelin oppien läpimurto 1830-luvulla loi tilaisuuden, jossa suomalaisella Johan Vilhelm Snellmanilla (1806-1881) oli painavaa sanottavaa ajan

kansainväliseen filosofiseen debattiin: Saksassa Tübingenin yliopistossa 1842 hyväksytyssä väitöskirjassaan "persoonallisuuden ideasta" hän osallistui hegeliläisen koulukunnan uskonnonfilosofian kiistakysymyksiin.

Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa Helsingissä omaksuttiin humboldtilaisen sivistysyliopiston aate, jonka myötä humanistiset tieteet - erityisesti filosofia ja historia - kohosivat perinteisen teologian sijasta akateemisen elämän keskiöön. Silti Snellmanin dosenttina 1840 laatima kirjoitus akateemisesta opiskelusta oli aikanaan liian radikaalina pidetty, eikä hän saanut tavoittelemaansa professuuria ennen vuotta 1856. Hegeliin pohjautuvassa valtio-opissaan 1842 Snellman korosti historiallisen järjen toteutumista omaan kieleen ja kulttuuriin kytkeytyvän "kansallishengen" kautta. Näin hän antoi teoreettista perustaa kansalliselle heräämiselle, jonka puolesta hän taisteli perustamissaan lehdissä. Professorikauden 1856-63 jälkeen Snellman siirtyi senaatin valtionvaraintoimituskunnan päälliköksi (nykykielellä siis lähinnä valtionvarainministeriksi) ja toimi monin tavoin suomen kielen aseman kohentamiseksi sekä maan talouden ja hallinnon edistämiseksi. Snellmania on perinteisesti kunnioitettu ja juhlittu Suomen "kansallisfilosofina", jonka patsas Helsingissä on sijoitettu Suomen Pankin eteen. Hänen koottujen teostensa uusin laitos käsittää 24 osaa.

Hegelin vaikeaselkoista logiikkaa on joskus - ilmeisen aiheellisesti - vähätelty sillä, että sen avulla ei voida rakentaa tietokoneita. Silti se on onnistunut vauhdittamaan Suomen muodostamista itsenäiseksi kansallisvaltioksi. Snellman on esimerkki siitä, miten abstraktiin oppijärjestelmään tukeutuva filosofi voi omalla toiminnallaan merkittäväällä tavalla vaikuttaa akateemisen maailman ulkopuolella ympäröivään yhteiskuntaan.

Snellmanin edustamasta saksalaisesta idealismista poikkeavaa materialistista filosofiaa kehitteli Suomessa ansiokkaasti mutta yksinäisenä Wilhelm Bolin (1832-1920). Hän ei kuitenkaan saanut filosofian oppituolia Snellmanin jälkeen, vaan siirtyi neljäksi vuosikymmeneksi yliopiston kirjaston johtajan virkaan. Bolin tuli kansainvälisesti tunnetuksi saksalaisen Ludwig Feuerbachin ystävänä ja koottujen teosten toimittajana.

Snellmanin viran - tuolloin maan ainoa filosofian oppituoli - peri 1869 hänen uskollisena oppilaanaan pidetty Thiodolf Rein (1838-1919). Rein kirjoittikin oppi-isästään erinomaisen elämäkerran, mutta rohkaisi avarakatseisesti keskustelua myös filosofian ja psykologian uusista suunnista. Reinin oppilaat Hjalmar Neiglick (1860-89) ja Arvi Grotenfelt (1863-1941) vierailivat 1880-luvulla Wilhelm Wundtin uudessa laboratoriossa

Leipzigissa ja väittelivät kokeellisen psykologian alalta. Rein osallistui itse aatelissäädyn edustajana valtiopäiville, jossa hän puolusti vapaamielistä uudistuspolitiikkaa ja suomalaisuusliikettä. Hänestä toimi 1887-96 yliopiston rehtorina ja myöhemmin sijaiskanslerina.

Thiodolf Rein perusti 1873 Filosofisen yhdistyksen, joka aluksi toimi tavallaan professorin seminaarina edistyneille opiskelijoille. Vähitellen esitelmien teemoiksi klassisten filosofisten aiheiden rinnalle nousivat ajankohtaiset yhteiskunnalliset kysymykset, kuten suomen kielen asema, kansallisuusaate, naisemansipaatio, siviiliavioliitto, demokratia ja rauhanaate. Esitelmäitsijöiden joukosta löytyy 1906 sosialismista ja yksilön vapaudesta puhunut nuori maisteri Otto Wilhelm Kuusinen (1881-1994), myöhemmin Neuvostoliitossa kommunistisen puolueen johtavana marxismileninistinä vaikuttanut poliitikko. Kokouksien keskustelupöytäkirjat viiden vuosikymmenen ajalta on julkaistu nimellä *Ajatuksen laboratorio* (SFY, 1996).

Filosofisen yhdistyksen pöytäkirjat osoittavat myös havainnollisesti, miten maamme filosofit vähitellen oppivat keskustelemaan keskenään ruotsin ohella suomeksi. Eri aikakausina suomalaiset ovat opiskelleet filosofiaa latinaksi, saksaksi, ruotsiksi, ranskaksi ja englanniksi. Filosofian opettaminen suomeksi ja alan teosten kääntäminen suomen kielelle olivat suhteellisen myöhäisiä uudistuksia, jotka alkoivat projektina vasta suomalaisen kansanrunouden ja romaanin jälkeen. Uraauurtavia teoksia olivat Reinin 1880-luvun alussa julkaisemat oppikirjat logiikasta ja psykologiasta sekä samaan aikaan ilmestynyt ensimmäinen Platon-käännös *Faidon*.

Akateemisen filosofian ammattilaiset ovat meilläkin jatkaneet tutkimustyötään pääosin ensin saksan ja sittemmin englannin kielellä, ja suomenruotsalaisten panos maamme filosofian kehitykseen on ollut erittäin merkittävä. Samalla on ollut tärkeätä, että on ollut sallittua ja mahdollista ajatella filosofisia ajatuksia myös omalla äidinkielellä suomeksi. Suomen Filosofisen Yhdistyksen vuonna 1926 aloittaneen vuosikirjan nimi onkin *Ajatus*.

Westermarck: evoluutiosta uskontokritiikkiin

Reinin työtä teoreettisen filosofian professorina ja Filosofisen yhdistyksen puheenjohtajana jatkoi 1905 hänen sisarenpoikansa Arvi Grotenfelt. Saksalaiseen

historianfilosofiaan erikoistunut Grotenfelt osallistui aktiivisesti raittius- ja rauhanliikkeeseen. Hän toimi pitkään myös parapsykologisen seuran Sällskapet för Psykisk Forskning puheenjohtajana.

Käytännöllisen filosofian professoriksi Helsinkiin 1906 nimitetty Edvard Westermarck (1862-1939) oli jo maailmalla kuuluisuus avioliiton historiaa (1889) ja moraalin alkuperää (1906-08) koskevien tutkimustensa ansiosta. Hän toimi samalla London School of Economicsin sosiologian professorina ja teki sosiaaliantropologista kenttätöitä Marokossa. Westermarckin oppilaista Rafael Karsten (1879-1956) tutki Perussa inkakulttuuria ja Gunnar Landtman (1878-1940) papualaisia Uudessa Guineassa. Käytännöllisellä filosofialla säilyikin vielä vuosikymmeniä maine, että se tutkii ”papualaisten naimatapoja”.

Westermarck omaksui 1880-luvulla evoluutioteoriaan liittyvän brittiläisen empirismin ja naturalismin aatteet meillä vallinneen saksalaisen idealismin perinteen sijaan. Hän kävi monista teemoista vilkasta väittelyä Filosofisessa yhdistyksessä valtioneuvos Reinin kanssa. Westermarck tuki jääkäriiliikettä ja osallistui kansainliitossa Ahvenanmaan kysymyksen ratkaisuun. Hän puolusti eettisen relativisminsa pohjalta vapaamielisyyttä uskonnon ja moraalin kysymyksissä. Yhdessä oppilaansa ja ystävänsä Rolf Lagerborgin (1874-1959) kanssa Westermarck toimi 1900-luvun alussa radikaalissa uskontokriittisessä seurassa Prometheus. Skandaaliksi tarkoitettulla käytöksellään Lagerborg sai morsiamensa kanssa aikaan sen, että Suomessakin otettiin käyttöön siviiliavioliitto. Westermarckin viimeiseksi jäänyt teos *Christianity and Morals* (1939) oli vielä toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa niin voimakasta tekstiä kristinuskoon liittyvää epäterveellistä asketismia vastaan, että sen valmis suomennos *Kristinuskon ja moraali* ilmestyi vasta 1984.

Kaila: logiikka ja syvähenkisyys

Eino Kailan (1880-1958) karismaattisen hahmon ansiosta filosofia kohosi jälleen valokeilaan 1930-luvulta lähtien. Hän vieraili vuosina 1929, 1932 ja 1934 Wienin piirissä, jossa kehiteltiin uutta tieteellistä maailmankäsitystä. Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professorina Eino Kaila, jonka Erkki-isä oli Suomen arkkipiispa, kohdisti loogis-empiristisen tietokritiikin klassiseen metafysiikkaan ja uskontoon. Niillä ei hänen

mukaansa ole empirisesti koeteltavaa "reaalisisältöä", mutta teoksessa *Persoonallisuus* (1934) kehitellyn dynaamisen tarvepsykologian näkökulmasta ne voidaan ymmärtää "henkisinä vakuutuslaitoksina" kuoleman pelkoa vastaan.

Sotavuosien elämäntuntoja heijastavassa kirjassaan *Syvähenkinen elämä* (1943) Kaila pani vastakkain omassa minässään olevat taiteilija- ja tieteilijäpersoonat. Alunperin radiossa esitetyissä keskusteluissa elämän tarkoituksiksi kiteytyy syvähenkinen "miehuus" eli sankaruus runebergiläisessä hengessä. Kailan runsaasti huomiota herättäneet radikaalit ajatukset saivat osakseen kriittisiä vastalauseita kristillisestä oikeistosta taidefilosofi K.S. Laurilalta ja marxilaisesta vasemmistosta Tuure Lehéniltä.

Kailan perintöä filosofien osallistumisessa julkiseen kulttuurikeskusteluun jatkoivat monet hänen oppilaansa. Oiva Ketonen (1913-2000), josta tuli Kailan seuraaja teoreettisen filosofian professorina 1951-1977, siirtyi matemaattisesta logiikasta ja tieteenfilosofiasta yliopistopolitiikkaan. Hän toimi 1966 puheenjohtajana presidentti Urho Kekkosen asettamassa komiteassa, joka laati korkeakoululaitoksen kasvua ja alueellista levinneisyyttä säätelevän kehittämissä. Saatuaan akateemikon arvonimen 1980 Ketonen ahkeroi esitelmöitsijänä ja kirjoittajana mm. tieteen etiikkaa, lääketieteen filosofiaa, terveyttä ja ihmisen kohtaloa koskevissa kysymyksissä.

Georg Henrik von Wright (1916-2003) yhdisti urallaan vaikutteita Eino Kailalta ja Ludwig Wittgensteinilta. Nuoren von Wrightin kausi Cambridgen yliopiston professorina 1948-51 oli suomalaisten filosofien todellinen kansainvälinen läpimurto. Suomeen palattuaan hän kirjoitti tieteenfilosofian ja filosofisen logiikan rinnalla *Nya Argus*-lehteen tyylikkäitä esseitä Leo Tolstoin ja Fjodor Dostojevskin teoksista, Oswald Spenglerin ja Arnold Toynbeen historian filosofiasta sekä tiedon hyväksikäyttöön liittyvistä myyteistä. Ne ilmestyivät 1955 kokoelmana *Tanke och förkunnelse*, suomenkielisenä laitoksena *Ajatus ja julistus* (1961). 1960-luvun lopulta lähtien akateemikko tuli julkisuudessa tunnetuksi harkituista kannanotoistaan Vietnamin sotaa ja asevarustelua vastaan, ajattelun vapauden ja ihmisoikeuksien puolesta. Esseekokoelma *Humanismen som livshållning* (1978), suomeksi *Humanismi elämänasenteena* (1981), sekä teos *Vetenskapen och förnuftet* (1986), suomeksi *Tiede ja ihmisjärki* (1987), herättivät laajaa huomiota nousukautta elävässä Suomessa ja Ruotsissa. Niissä von Wright asetti kyseenalaiseksi tieteellisen-tekniseen elämänmuotoon liittyvän välineellisen järjen ylivallan ja jatkuvan taloudellisen kasvun, joka johtaa luonnon saastumiseen ja lopulta ihmiskunnan

kurjistumiseen ja mahdollisesti tuhoon. Viileää pessimismää ja edistyksen myytin arvostelua sävyttää kuitenkin syvä tietoisuus kulttuurin murroksesta, jossa viimeisinä toivoina ovat tieteellinen järjenkäyttö ja humanistisen perinteen näkemys hyvästä elämästä. Sanomalehtien epävirallisissa äänestyksissä von Wright kohotettiin maan johtavan intellektuellin asemaan vuosina 1989 ja 2002.

Akateeminen ja osallistuva filosofia

Kailasta tuli 1930-luvun uuden kansainvälisen filosofisen liikkeen arvostettu edustaja, joka edelleen mainitaan Wienin piirin historioissa, mutta hän menetti toisen maailmansodan jälkeen kontaktinsa anglosaksiseen maailmaan siirtyneeseen analyyttiseen filosofiaan. 1900-luvun jälkipuoliskolla suomalainen filosofia on Kailan oppilaiden G. H. von Wrightin, Erik Steniuksen (1911-1990) ja pitkään Yhdysvalloissa toimineen Jaakko Hintikan (s. 1929) sekä heidän oppilaittensa ansiosta kuulunut analyyttisen filosofian kansainväliseen kärkeen. Filosofinen logiikka, kielifilosofia, tieteenfilosofia, teon teoria, oikeusfilosofia ja filosofian historia ovat olleet suomalaisten tutkijoiden vahvoja aloja. Suomalaiset filosofit liikkuvat runsaasti maailmalla, julkaisevat tutkimuksensa kansainvälisissä kirjasarjoissa ja lehdissä, ja Suomi on suosittu kohtaamispaikka kansainvälisille kokouksille ja kongresseille.

Samaan aikaan filosofian kenttä on Suomessakin hajaantunut ja monipuolistunut. Analyyttisen filosofian valtavirran rinnalla on virinnyt tutkimusta fenomenologian ja uuspragmatismien piirissä. Metafilosofinen pohdiskelu filosofian luonteesta ja tehtävistä ja filosofian koulukunnista on vahvistunut. Esiin on noussut aiheita ja uusia "soveltavan filosofian" erikoisaloja, joiden lähtökohtana ovat ajankohtaiset kehityskulut tieteen, taiteen, kulttuurin ja yhteiskunnan piirissä. Esimerkkejä tästä ovat debatit pseudotieteistä ja "huuhaasta", informaatioyhteiskunnasta ja tekoälystä, tekniikan kehityksestä ja hallittavuudesta, taiteen ja median uusista ulottuvuuksista, feminismistä ja sukupuolieroista, hyvinvointivaltiosta ja oikeudenmukaisuudesta, soveltavasta etiikasta ja ammattien eettisistä koodeista, lääketieteen rajoista ja bioetiikasta, eläinten oikeuksista ja luonnonympäristön arvosta.

Filosofien astuttua ulos akateemisista kammioistaan myös kysyntä filosofialle on kasvanut voimakkaasti. Filosofista on tullut suosittu aine avoimessa yliopistossa.

Vuodesta 1985 lähtien uskonnottomille oppilaille tarjottu elämäkatsomustieto on sisältänyt runsaasti filosofista aineistoa, ja 1994 filosofiasta tuli usean vuosikymmenen tauon jälkeen pakollinen aine lukioon. Kahdeksan kilpailevaa oppikirjaa ilmestyi nopeasti eri kustantajilta.

1900-luvun alun klassikkosarjojen jälkeen käänösrintamalla seuranneen hieman hiljaisemmän periodin jälkeen julkaisutoiminta jälleen vilkastui vuosisadan lopulla. Osallistuvien filosofien näkyvyys julkisessa elämässä loi uutta kysyntää alan julkaisuille myös oppiaineen ulkopuolella. Monet filosofimme ovatkin pitäneet merkittävänä tehtävänä julkaista teoksia ja esseitä kotimaisilla kielillä ja näin vaikuttaa myös oman maan filosofisen kulttuurin kehittämiseen. Ulkomaiset kollegat usein hämmästelevät, että pienen kielialueen - ja usein pienkustantajien - käänösluetteloista löytyvät mm. Herakleitos, Platon, Aristoteles, Lucretius, Cicero, Seneca, Augustinus, Tuomas Akvinolainen, Descartes, Spinoza, Pascal, Leibniz, Locke, Hume, Montesquieu, Rousseau, Kant, Hegel, Kierkegaard, Schopenhauer, Feuerbach, Marx, Mill, Nietzsche, Bergson, Peirce, James, Dewey, Russell, Husserl, Heidegger, Wittgenstein, Camus, Sartre, de Beauvoir, Kuhn, Popper, Habermas, Rawls, Foucault, Derrida, Arendt, Lyotard, Baudrillard, Kristeva, Deleuze ja Irigaray.

Suomenkielisen filosofian kansainvälinen ja kansallinen projekti jatkuu edelleen virkeänä. Viisauden ystäville on tarjolla esseitä, oppikirjoja, uusia klassikkoja ja tamperelainen nuorekas *niin&näin* -lehti.